

Tomislav Krznar*

Problem ekohistorije u misli Milana Polića

SAŽETAK

Radom bismo htjeli povezati nekoliko dimenzija rasprave o odnosu bioetike i obrazovanja. Prvo, htjeli bismo njime pridonijeti raspravi o filozofiji odgoja, posebno promišljajući sadržaje i probleme filozofije odgoja, kako je to učinio hrvatski filozof Milan Polić (1946. - 2015.). Drugo, htjeli bismo osvijetliti sklop bioetičkih problema, posebno sagledanih iz kuta obrazovanja, budući da je bioetika i akademsko područje znanja i društveni pokret, konkretno, misaono i životno nastojanje da se promijene okolnosti i doseže ljudskog života s namjerom da bude manje destruktivan po život u cjelini. Rečeno po definiciji uključuje probleme obrazovanja. Treće, htjeli bismo jednom iznova ocrtati potrebe unošenja bioetičkih sadržaja, a mogli bismo reći i „bioetičkog načina mišljenja“, u strukture akademskog obrazovanja, posebno u programe učiteljskih i odgojiteljskih studija. I u ovoj stvari Polićeva misao može biti od pomoći, iako, kako nastojimo prikazati u ovom radu, Milan Polić zadržava čvrsta uvjerenja u antropocentričke konstrukcije i njihovu realnu primjenu u životu. Unatoč tome, posebno s pozicija njegove kritike obrazovnih sustava, njegova misao može nam biti značajni poticaj za bioetička promišljanja sadržaja obrazovnih procesa i sustava odgoja i obrazovanja u cjelini, što se između ostaloga vidi i u domišljatom korištenju koncepta ekohistorije.

Ključne riječi: Milan Polić, filozofija odgoja, bioetika, ekohistorija, obrazovanje.

Uvod

Rad pokušava spojiti nekoliko dimenzija rasprava u filozofiji (i bioetici). Prvo, htjeli bismo njime pridonijeti raspravi o filozofiji odgoja, posebno promišljajući sadržaje i probleme filozofije odgoja, kako je to učinio hrvatski filozof Milan Polić (1946. - 2015.). Ovo bismo htjeli učiniti kritičkim promišljanjem sadržaja Polićevih uvida,

* *Adresa za korespondenciju:* Tomislav Krznar, Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Katedra za filozofiju i sociologiju, Savska cesta 77, 10000 Zagreb. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6893-5767>. E-pošta: tomislav.krznar@ufzg.hr.

posebno s vidika današnjih zahtjeva akademskog obrazovanja. Drugo, htjeli bismo osvjetliti sklop bioetičkih problema, posebno sagledanih iz kuta obrazovanja. Riječju, bioetika je, osim što je akademsko područje znanja, ujedno i društveni pokret, konkretno, misaono i životno nastojanje da se promijene okolnosti i dosezi ljudskog života s namjerom da bude manje destruktivan po život u cjelini. Način kako ljudi djeluju – razlaganje ovog sklopa problema jedno je od dijelova promišljanja ovog rada – uvjetovano je pogledom na svijet i razumijevanjem vlastite uloge u tom svijetu, osim ekonomskim i socijalnim modelima, a ova određenja najviše su izgrađena modelima odgoja i obrazovanja. U tom pogledu Polićeva misao iznimno je zahvalna platforma za ponovo proučavanje konstrukcija obrazovnog sustava i njihovu kritiku. Treće, htjeli bismo jednom iznova ocrtati potrebe unošenja bioetičkih sadržaja, a mogli bismo reći i „bioetičkog načina mišljenja“ u strukture akademskog obrazovanja, posebno u programe učiteljskih i odgojiteljskih studija. I u ovoj stvari Polićeva misao može biti od pomoći.

Temeljem rečenoga možemo konstatirati sljedeće. Obrazovni programi učiteljskih i odgojiteljskih studija – u pitanjima razumijevanja složenosti fenomena života, kao i čovjekove primjerene korespondencije prema njima – nažalost ne odgovaraju upitima i izazovima vremena. U tom pogledu, imajući pred očima značaj i veličinu Polićeve misli u filozofiji odgoja, možemo postaviti sljedeće problemsko pitanje, koje će u radu koji slijedi imati funkciju teze: možemo li smatrati Polića, ako ne pretečom, onda barem anticipatorom bioetičkih sadržaja u nastavi odgojiteljskih i učiteljskih studija? Ovdje treba napomenuti da se osobno, a niti s bioetičkih vizura, u mnogim stvarima s Polićem ne možemo složiti, što s gledišta bioetike ne mora biti obeshrabrujuće, možda sasvim suprotno, dobivamo nenadanu priliku da temeljne probleme promislimo iznova.

Rad smo stoga oblikovali u sljedećih nekoliko dijelova: prvo ćemo propitati Polićevo razumijevanje problema kulture, s naglaskom na odnos koncepata kulture i odgoja. U ovoj stvari posebno imamo pred očima problematiku „zapadnjačkog misaonog kozmosa“ čija je bitna misaona određenja baštinio i Polić; ovo s bioetičkog gledišta može biti problematičan sklop mišljenja i djelovanja, što ćemo nastojati radom i oslikati. Nakon toga ocrtat ćemo Polićeva promišljanja o problematici sadržaja pojedinih predmeta u nastavi i njegovo nastojanje oko povezivanja sadržaja, imajući pred očima integrativnost i misaonu funkcionalnost obrazovanja, koje, po definiciji, učenike/ce mora pripremiti za život, riječju, konkretno djelovanje i „snalaženje“ u konkretnim situacijama. Dat ćemo i nekoliko opservacija o problematici ekohistorije, što je koncept koji je Polić dojmljivo primijenio kao rješenje problema, a koji može biti putokaz prema sadržajima bioetike. Na kraju, nastojat ćemo promisliti moguće smjernice za unošenje bioetičkih sadržaja u nastavu filozofije odgoja, na učiteljskim i odgojiteljskim studijima. Nema dvojbe da promišljanje problema filozofije

odgoja u tom sklopu nije moguće mimo Polićeve misli, no istovremeno se niti ne smije zaustaviti na njoj. Možda je upravo vrijeme da, služeći se riznicom sadržaja promišljanja unutar filozofije odgoja, oblikujemo polazišta za izgradnju konstrukcija bioetičkog obrazovanja, za što imamo sve više razloga, čak i imperativnih upita vremena. Promišljanju ovih problema posvećen je i ovaj rad.

1. Razumijevanje konteksta nastanka, sadržaja i dosega Polićeve misli – skica

Milan Polić (1946. - 2015.) prerano preminuli hrvatski filozof svoju je plodnu radnu karijeru završio kao profesor Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (s kojeg odlazi u mirovinu 2011.). Cijeli život u fokusu svog intelektualnog rada imao je probleme odgoja i obrazovanja, i to ponajprije (ali ne i jedino!) u konstrukcijama filozofije. Ovdje sintagmu „konstrukcije filozofije“ doista treba shvatiti u *polićevskom* značenju, dakle, kao dosege umnog nastojanja, postojane logičke strukture, utemeljene na relevantnim provjerljivim podacima i civilizacijskim dosezima, a sve rečeno u svrhu humaniziranja ljudskog života, dakle, stvaranja društvenog okružja dostojnog čovjeka. Prije razlaganja ovog uvida, samo nekoliko, za našu temu relevantnih, bilježaka o Polićevu životu i radu.¹

Polić je svoj profesionalni put započeo kao srednjoškolski nastavnik (od 1974.); u školi usmjerenog obrazovanja predavao je predmete iz društveno-humanističkog područja. Istovremeno, gradeći se kao nastavnik, gradio se i kao istraživač, u području filozofije (i srodnih područja), te je tako i doktorirao (1989.) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na temu iz filozofije odgoja. Za vrijeme rada u srednjoj školi intenzivno se bavio istraživačkim i publicističkim radom, pretežno usmjeren na teme pozicioniranja obrazovanja u društveni kontekst idejâ onog vremena. Polić je čvrsto bio vezan za osnovne smjernice kontinentalne filozofije s posebnim naglaskom na misao klasičnog njemačkog idealizma, s jedne strane, te na misao Karla Marxa, s druge. Dakako, Polić je baštiniio dosege mišljenja oblikovanog u okrilju škole *Praxis*, kojoj nije izravno pripadao, ali je zasigurno – makar preko utjecaja svog mentora na doktorskom radu Milana Kangrge – njome snažno bio inspiriran. Na temelju vlastitih, bitno marksovskih pogleda na društvenu zbilju, izgradio je kritički odnos prema mnogim društvenim, ekonomskim i kulturnim mehanizmima vremena u kojem je djelovao. U tom pogledu, „mete“ njegove kritike bili su problemi autoritarnosti u društvu, uloge religije u javnoj sferi, problemi kapitalističke (a možemo reći i lažno „socijalističke“

1 Krznar, Tomislav (2020), (Ne)mogućnosti emancipacije Promišljanja društvenih uvjeta konstrukcija spolnosti u djelu hrvatskog filozofa Milana Polića, *Nova prisutnost* (prihvaćeno za objavljivanje). Također, Veljak, Lino (2015), In memoriam: Milan Polić (1946. - 2015.) *Napredak* 156 (1-2/2015), 219-220.

alternativne) privrede, problemi podređivanja žena, stvaranja konstrukcija „službenog“ morala i sl. Polić je u prvom razdoblju svoje karijere ostavio u tekstovima brojne – kako dojmive znanstvene radove, tako i publicističke intervencije, reagiranja, eseje i sl. – koji jasno svjedoče o misaonoj čvrstini i nepokolebljivoj zauzetosti za *stvar* o kojoj se misli, a to je, rekli smo, za Polića bilo humano društvo.² Nakon dolaska (1992.) u okrilje akademskog obrazovanja (konkretno na instituciju koja danas nosi ime Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) Polić se okreće temama iz područja filozofije odgoja, s naglaskom na proučavanje povijesti filozofije, proučavanje rubnih tema prema pedagogiji, umjetnosti, teoriji feminizma i sl. Svakako ovdje treba spomenuti Polićev nesebičan rad oko osvjetljenja sadržaja tradicije filozofijskog mišljenja na hrvatskom jeziku, posebno mar oko ponovnog davanja svjetla na misao filozofa Pavla Vuk-Pavlovića. U tom vremenu nastaju najznačajnija Polićeva djela, i istovremeno, nastaje „okvir“ za sagledavanje problematike filozofije odgoja, kao filozofijske discipline, tako i područja akademskog poučavanja. U Polićevu slučaju to su bili kolegiji u okrilju programa učiteljskih i odgojiteljskih studija.

Vratimo se sintagmi „konstrukcije filozofije“ koju je – u okrilju rasprave o kontekstu, nastanku i dosezima Polićeve misli – potrebno dodatno rasvijetliti, kako bismo mogli jasnije ocrtnati misaona polazišta i u ovom radu. Naime, u Polićevoj misli filozofija nije bila nešto udaljeno od života, sasvim naprotiv, ona je bila promišljanje o životu samom, o svijetu i čovjeku samom, dakle, onom dijelu „svijeta“ koji sebe izgrađuje svojim misaonim nastojanjima i vlastitim postupcima. Nema dvojbe, ovdje treba istaknuti Polićevo poznavanje (faktografije) povijesti filozofije i povijesti zapadne civilizacije u širokom spektru tema, no istovremeno treba istaknuti i Polićevo promišljeno i uspješno povezivanje „tema“ filozofije s konkretnim ljudskim situacijama, posebnu snagu imaju prinosi koje je Polić ostavio u raspravama oko problema feminizma, osobito s gledišta obrazovanja. Odlika njegova stila bilo je postojano i jasno iznošenje argumenata za vlastite teze s posebnim pouzdanjem u snagu logičkih konstrukcija, dakle snagu mišljenja, uma, čovjekovih umskih moći kao bitno određujućeg faktora „djelovanja“ u filozofiji. S druge strane, Polić nije uspio nadići ograničenja koja je baštinio iz tradiciji mišljenja koji bi se mogla ocrtnati dvjema određenjima, antropocentrizmom s jedne strane, i prevelikim pouzdanjem u moć operativnog mišljenja, kako je ono oblikovano u nastojanjima „zapadnjačke“ filozofije. Oba su ova određenja predmet bioetičkih promišljanja, pa tako i predmet interesa ovog rada. Nema dvojbe da nam je Polićeva misao iznimno značajna (čak i u situacijama izravnog neslaganja s njezinim dosezima, kao što ćemo istaknuti i dijelu ovog članka) i da nam može poslužiti kao temelj za izgradnju novih, bioetičkim

2 Krznar, Tomislav (2019), O toleranciji: Vuk-Pavlović – Popper – Polić, u: Alić, Sead: Na Sjeveru s Pavlom Vuk-Pavlovićem, Zagreb: Sveučilište Sjever i Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, 41-59.

mišljenjem ojačanim pretpostavkama za oblikovanje prinosa iz područja filozofije odgoja i njihova unošenja u programe učiteljskih i odgojiteljskih studija.

Potrebno je sada kritički sagledati sklop problema koji je od temeljnog značaja za razumijevanje Polićeve misli, a to je problem kulture ili, konkretno, uvjetovanosti odgoja kulturom.

2. Čovjek – biće definirano kulturom

Polić je odgoj razumio kao

„ukupnost postupaka kojima se u okviru određene kulture slobodonošno razvijaju djetetove, odnosno čovjekove moći.“³

Ova definicija nas upućuje na tri osnovna određenja, od kojih su dva očigledna, a treće je – posebno u odnosu na prva dva – problematično. Prvo određenje je da je odgoj „namjerna“ djelatnost, dakle ono što se čini svjesno, planski i sa zadaćom postizanja neke svrhe, drugo je da se odgoj odvija u okviru „određene kulture“, što upućuje na potrebu proučavanja fenomena kulture (dakle, kulture kao takve) i proučavanje varijeteta pojavnosti kulture (dakle, različitih obilježja koja ipak imaju određenu zajedničku poveznicu, pa i zajednički naziv), što, razumije se, povlači za sobom prihvaćanje mogućeg uvida da se u različitim kulturama različita djelatnost zove isto – odgoj. Treće – pomalo problematično – određenje odgoja kao slobodonošne djelatnosti, dakle one djelatnosti koja je (svjesno!) usmjerena na slobodu, na postojanje slobodnog ljudskog bića. Protivno svemu ovome, prema Polićevu razumijevanju socijalnih konstrukcija i ljudskih egzistencijalnih kapaciteta, nije moguće govoriti o čovjeku kao prirodnom biću, upravo suprotno, čovjek je biće bitno određeno kulturom, ili, Polićevim riječima, čovjeku je kultura sudbina.⁴ U ovoj stvari Polić nastupa kao baštinik – kako smo ranije istaknuli – antropocentričkih shvaćanja konstruiranih unutar okvira zapadnjačkog, europskog načina mišljenja.

Čovjek postoji, ne u neumitnosti tijeka prirodnog događanja, nego u okružju samo-proizvedenih konstrukcija vlastitog života. U tim zahvatima čovjek se(be), kako tvrdi Polić, potvrđuje kao biće određeno vlastitim umom, kao ono biće koje je stvaralački okrenuto izgradnji svog svijeta, dakle kao ono biće koje je okrenuto u budućnost. O tim problemima Polić kazuje ovako:

3 Polić, Milan (2001), *Čovjek – odgoj – svijet. Mala filozofijsko-odgojna razložba*, Zagreb: Radionice Polić, 42.

4 Polić, Milan (2010), *Kultura kao sudbina*, u: Skledar, Nikola – Zagorac, Ivana, ur., *Čovjek i kultura*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 67slj.

„Ne više kao danost koja se teži održati, nego kao htijenje koje stremi nečem još nestvarnom i koje se kao takvo umije ostvariti. Korištenjem priručnih sredstava primitivni duh neznatno transcendirira osjetilnu sadašnjost, ali tek *proizvodnjom* oruđa duh bitno zakoračuje u budućnost. Duh koji je oblikovao paleolitsko oruđe *ostvario* se (postao je tvaran) na način kojim si je omogućio novi budućnosni iskorak. Svoj put do suvremene tehnike i tehnologije počeo je grubo klesanim kamenom, prvom stubom koju je *iz-umio* iz sebe, da bi se po njoj popeo korak više nad postojeće. Duh koji je počeo proizvoditi *umjetno*, koji je dakle proizvodio iz sebe kao *uma*, koji je od svojih *izuma* (iz-uma) počeo sebi stvarati umjetni okoliš, izdignuo se time bitno iznad *naknadnog, primitivnog* ‘prirodnog uma’ i u početku makar neznatno oslobodio svoje prvobitne tvarne podloge. Jer, umjetno najprije nastaje u duhu da bi tek potom postalo stvarno. Ali ne slučajno, nego naporom i brigom stvaralačkog uma da se misao *ostvari*, da obradom tvari misao postane tvarna, da postane oduhovljena *stvar* (s-tvar) ili kulturno dobro. Ono što, dakle, kulturu bitno razlikuje od prirode jest to što je kultura povijesno oduhovljena stvaralačkim duhom čovjeka. Duhom koji ne prebiva nigdje doli u kulturnom čovjeku, kakav ne postaje ni začecem, ni rođenjem, nego tek kultiviranjem, tj. odgojem.“⁵

Na temelju rečenog možemo konstatirati sljedeće: tek u kulturi čovjek dobiva ljudsko, dakle, duhovno obličje upravo ono po čemu je čovjek, a to se postiže odgojem. O ovoj stvari moramo uočiti međusobnu uvjetovanost odgoja i kulture. Kultura kao duhovna supstancija ljudskog postojanja izgrađena je djelovanjem, pojedinačnim prinosima, brojnih generacija u dugom vremenskom rasponu. Kulturu čine vrijednosti, uvjerenja, racionalne konstrukcije, socijalni modeli odnosa, znanstvene činjenice i sl. Ljudsko biće (dijete) „urađa“ se u okrilje pojedine kulture i formacijama odgoja dobiva određenja čovjeka. Polić to opisuje ovako:

„Kakva god bila, *kultura nas ljudski određuje*. Kakva god bila, *tek nas kultura ljudski omogućuje*. Stoga, kakva god bila, *kultura je čovjekova sudbina*. Jer samo kultura, povijesno stvorena i prožeta duhom čovjeka, jednom ljudski raspoloživom biću omogućuje da usvajanjem toga duha postane čovjek.“⁶

Ovome Polić dodaje sljedeće:

„Štoviše, i priroda postoji samo kulturno, kao pojam, kao misaona konstrukcija, kao *transcendencija kulturne danosti*. Jer čovjeku nije ništa dano prirodno neposredno, već uvijek kulturno posredovano. Prema svemu čovjek se odnosi i, ako je čovjek, može odnositi jedino kulturno, jer je kao čovjek određen kulturno i jer jedino tako može biti čovjek.“⁷

5 Polić, M. (2010), 71.

6 Polić, M. (2010), 74.

7 Polić, M. (2010), 75.

Ostavljajući za sada⁸ na stranu analizu antropocentričnog misaonog konstrukta koji Polić posreduje u ovom promišljanju, ponovimo Polićevu misao da je kultura „uvjet stvaralaštva i kao takva osnova za novo i drukčije.“⁹ Stoga je, zaključuje Polić, kultura uvjet slobode, a povezujući ovu misao s problemima odgoja, Polić rječitro zaključuje:

„Stoga *odgoj* nije i ne može biti puko pridizanje ili *uzgoj* urođenog, jer tako se može pridizati samo ovaj ili onaj već dani životni program. Jednako tako, odgoj nije i ne može biti *manipulacija* kojom se djecu oduhovljava prema nekim njima izvanjski zadanim ciljevima, kojima bi kao sredstva trebala služiti. Djeci je za ljudski razvitak potreban odgoj koji će ih upravo prema njihovim mogućnostima i potrebama uvesti u određenu kulturu kao njihov duhovni – i samo takav istinski, ljudski – zavičaj. A to znači u takvo stanje duha u kojem je čovjekovo samoodređenje moguće. Ako, dakle, kultura i jest čovjekova sudbina, ona to treba biti ne kao još jedno *konačno predodređenje*, nego kao *sloboda*.”¹⁰

Model izgradnje te moguće slobode je odgoj, kao „mjesto“ susretanja ljudi, kao nastojanje oko nečeg budućeg, novog i stvaralački određenoga. Prije promišljanja središnjeg problema ovog rada potrebno je posebno promotriti koncept koji se nalazi u naslovu.

3. Bilješka o ekohistoriji

U ovom odjeljku¹¹ moramo promotriti problem ekohistorije. Naime M. Polić, kako ćemo kasnije vidjeti, ovaj termin koristi u nešto drugačijem smislu od onoga koji

8 Polić se u promišljanju problema prirode, posebno s gledišta određenja odnosa prirode i kulture, s neskrivenom snagom čak i nadmenošću poziva na riječi I. Kanta, kazujući da je „priroda čovjekov misaoni proizvod o koje zna i može znati samo onoliko toliko što je i koliko stavio u njega.“ Isto, str. 76. O spomenutim problemima Kant u *Kritici čistoga uma* kazuje sljedeće: „Dakle red i pravilnost u pojavama, koje nazivamo prirodom, unosimo mi sami u njih, pa ih u njima ne bismo ni mogli naći, da ih mi ili priroda naše duše nije iskonski stavila u njih. (...) Dakle razum nije samo moć koja sebi uspoređivanjem pojava stvara pravila. On je samo zakonodavstvo za prirodu, tj. bez razuma ne bi uopće bilo prirode, tj. sintetičnoga jedinstva raznolikoga u pojavama prema pravilima, jer pojava, kao takvih, ne može biti izvan nas, nego one egzistiraju samo u našoj osjetilnosti. (...) Koliko god dakle pretjerano, koliko god proturječno zvuči, kad se kaže: razum je sam izvor zakona prirode, a prema tome i formalnoga jedinstva prirode, toliko je takva tvrdnja ipak ispravna i predmetu, tj. iskustvu primjerena.“ Usp. Kant, Immanuel (1984), *Kritika čistoga uma*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 81-82. O spomenutoj problematici Kantove filozofije: Ljubimir, Davor (2010): *Kantova četiri pitanja*, Zagreb: Demetra. O problematici bioetičkih čitanja Kantovih tekstova usp. Eterović, Igor (2017): *Kant i bioetika*, Zagreb: Pergamena – Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

9 Polić, M. (2010), 76.

10 Polić, M. (2010), str. 77. Ostaje pomalo neodređen odnos između koncepta „slobode“ i „sudbine“, koji se u Polićevim riječima nazire gotovo kao „sudbina slobode“, što je zasigurno filozofijski gledano problematičan koncept. Nažalost, u okrilju ovog rada time se ne možemo baviti.

11 O ovim temama više usp. Krznar, Tomislav (2008), Prilog istraživanju čovjeka i okoliša u vremenu, *Socijalna ekologija* 17 (2), 133-148; Krznar, Tomislav (2008), Čovjek i okoliš u socijalnom kontekstu. Prilog socijalno-ekološkom istraživanju“, *Ekonomika i ekohistorija* 4 (4), 134-150.

se, posebno u proteklih petnaestak godina, uvriježio u našoj znanstvenoj literaturi.¹² Naime, potreba za definiranjem novog područja u historiografskoj znanosti proizašla je iz potrebe, kako tvrdi D. Roksandić, da se „tradicionalna“ historiografska istraživanja okrenu prema drugim područjima,

„Kada se sjetimo da i pojam ‘ekologija’ te ‘ekohistorija’ imaju u jezgri isti taj pojam, tada se podsjetimo da su odnosi između pojmova ‘nomos’ i ‘logos’ sve prije nego jednoznačni. Za razliku od ekologije, ekohistorija je disciplina koja svu ekološku problematiku dosljedno nastoji problematizirati u prostorno-vremenskim kategorijama. Time se suočavamo s uistinu izazovnom spoznajom da je europska moderna konstituirala dvije znanstvene discipline koje prividno imaju malo što zajedničkog jedna s drugom kada je riječ o tradicionalnom poimanju znanstvenih disciplina. Spoznaja je tim izazovnija što se danas bez konceptualnih teškoća suočavamo s krajnje sugestivnom, ‘jednostavnom’ spoznajom da je bilo što što čovjek radi, što čovjek stvara kao praktično biće, uvijek na neki način izravno povezano s ‘gnijezdom’ u kojem je povijesno djelatan. Neki put nas to ‘gnijezdo’ može zanimati u najdoslovnijem značenju, a nekad će se njegovo značenje protegnuti na cijeli planet Zemlju.“¹³

Ako – iako ne bismo trebali! – ostavimo na stranu uobičajene rasprave o otvorenosti prema drugim područjima, potrebi za integracijom različitih područja znanja, potrebi „suradnje“ različitih područja znanosti, što se (ne sasvim jasno) imenuje interdisciplinarnošću ili transdisciplinarnošću, uočavamo, kako nam pokazuje D. Roksandić, da ekohistoriju određuje pogled na predmet u konkretnim kategorijama prostora i vremena, dakle mimo svjetonazorskih ili ideoloških određenja. Ostavljamo na stranu klasični problem znanstvene metodologije koji kazuje da je znanstvenik vrijednosno neutralan prema predmetu vlastitog istraživanja, i usredotočujemo se na središnje određenje ekohistorije kao područja znanstvenog znanja, a to je razumijevanje nekog konkretnog događanja u konkretnim okvirima vremena i prostora. Pokušajmo problem ekohistorije u konstrukcijama prostora i vremena rasvijetliti riječima R. Delorta i F. Waltera:

„Ponovo otkrivanje historičnosti prirode je dakle nova pojava. Naša zapadna civilizacija svjesno prati već tridesetak godina sve što se tiče velikih ravnoteža biosfere. Osluškujući svoje vrijeme i povjesničari su pokušali konstruirati temu okoliša kako bi dali vremensku čvrstoću svjesnom i sporazumnom uvažavanju toga novog društvenog pitanja. Samo upisivanje u trajanje može pridonijeti davanju smisla tim složenim

12 Kada je u pitanju problem ekohistorije, nikako nije moguće ne spomenuti časopis *Ekonomika i ekohistorija* koji kontinuirano izlazi već petnaest godina (prvi broj objavljen je 2005.), nakladnik je Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, a trenutno funkciju glavnog urednika obnaša Hrvoje Petrić. Časopis izlazi kao jednobroj, dakle, jednom godišnje, a posljednje objavljeni, četrnaesti, broj izašao je u rujnu 2019. Nema dvojbe da je riječ o kapitalnom projektu, kako u idejnom, tako i u nakladničkom pogledu, budući da se na stranicama ovih časopisa mogu čitati uistinu zanimljivi i relevantni rezultati istraživanja iz širokog spektra tema: od spoja historiografije i ekonomije, preko lokalne ili regionalne povijesti, do izvrsnih analiza globalnih problema odnosa čovjeka i okoliša.

13 Usp. Roksandić, Drago (2005), Na kraju prvog broja: Čemu ‘Eko-Eko’? *Ekonomika i ekohistorija*, 1 (1), 148.

pitanjima i odlukama, bremenitim posljedicama za cijelo čovječanstvo. Ali okoliš nije jednostavan povijesni pojam koji je nedavno otkriven. To je znanstveni pojam i činjenica određena u prostoru, čija je neograničena promjenjivost u vremenu temeljni čimbenik povijesti.¹⁴

Kako vidimo, ekohistorija proizlazi iz temeljne zaokupljenosti povijesne znanosti oko proučavanja događanja iz prošlosti s posebnim naglaskom na okoliš – a ne primjerice ekonomske ili političke strukture – kao temeljni čimbenik određenja ljudskog postojanja. U tom pogledu, možemo – nadajmo se ne previše reducirano – zaključiti da ekohistorija primarno ne nastoji oko promjene svijesti čovjeku o odnosu na prirodu ili okoliš, ili bolje život u cjelini, nego nastoji oko prikupljanja i primjerene znanstvene obrade činjenica koje tako mogu postati dijelom riznice povijesne znanosti.

4. Mogućnosti integriranog obrazovanja – Polićeve opservacije

Vratimo se središnjem pitanje naše rasprave, a to je pitanje obrazovanja, onako kako ga vidi M. Polić. Vidjeli smo da Polić kada je u pitanju život čovjeka značajnu ulogu daje kulturi, kao mehanizmu „oblikovanja“ esencije *onog ljudskog*. Ako ostavimo na stranu problematičnosti koje proizlaze iz ovog gledišta, potrebno je promotriti kakvu poziciju u ovom Polićevu gledanju ima priroda, dakle cjelina života koja uključuje i čovjeka.

Dio svojih promišljanja o ovoj temi Polić je oblikovao u tri rada koja dotiču probleme ekohistorije i ekologije.¹⁵ U njima je nastojao¹⁶ izložiti svoje razumijevanje problema uništenja života koje je (na našim prostorima) znanstvenike i aktere u obrazovanju zaokupljalo od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a koje je kulminaciju (makar

14 Usp. Delort, Robert, Walter, François (2002), *Povijest europskog okoliša*, Zagreb: Barbat – Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 3.

15 Usp. Polić, Milan (1996), „Ekohistorijski pristup problemu zaštite okoliša“, *Društvena istraživanja*, 5 (2) 22, 457-471; Polić, Milan (1996), Vrijeme je za ekohistoriju, *Zbornik radova: Očuvajmo Zemlju zajedno*, dječji centar – Čakovec, Filozofski fakultet – Pedagoškijske znanosti Zagreb, Odsjek Čakovec, Zrinski d. d., Čakovec, 9-19. i Polić, Milan (2001), Mogućnost i potreba povezivanja prirodoslovnih i društveno-humanističkih nastavnih predmeta na primjeru ekologije, *Metodički ogledi*, 8 (2) 14, 93-105. Sve je ponovo objavljeno u Polićevoj knjizi *Činjenice i vrijednosti*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2006., poglavlje: „Povratak prirodi!“

16 Zanimljivo je uputiti na sljedeće, naime, prvi spomenuti rad nastao je na temelju istoimenog izlaganja održanog na međunarodnom znanstvenom skupu *Dani Frane Petrića* koji su se (kao četvrti u nizu) održali od 16. do 20. srpnja 1995. u gradu Cresu. Skup se održao u dvije teme, „Platon – Platonizam – Petriš“ i „Ekologija“, spomenuto izlaganje održano je u okviru drugog skupa. Tek je dio radova nastalih na temelju izlaganja objavljen kao temat u časopisu *Filozofska istraživanja* 60 (1/1996), a Polićev tekst je, kako smo vidjeli, objavljen u časopisu *Društvena istraživanja* iste godine. Skup *Dani Frane Petrića*, kako se kasnije oblikovao zasigurno najznačajniji filozofski (i srodnih područja s naglašenom interdisciplinarnošću) skup u regiji na kojemu su se raspravljale uistinu značajne teze. Usp. Bekavac Basić, Ivan /ur./ (1995.), *Dani Frane Petrića. Platon – Platonizam – Petriš. Ekologija*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo (programska knjižica skupa).

u prvoj fazi) doživjelo krajem osamdesetih godina i ponovno oživljavanje sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća. Budući da je Polić bio suvremenik tih događanja i da su njegovi intelektualni interesi uistinu bili široki, nisu mu mogle promaći ovako značajne i za obrazovanje važne teme. Sada smo pred glavnim pitanjem ovog rada, oblikujmo ga ovako, kako Polić razumijeva problem odnosa čovjeka prema prirodi, ili bolje, prema cjelini života, i kako sagledava tu problematiku u kontekstu obrazovanja?

Ne treba posebno tražiti razloge Polićeva antropocentričnog gledanja na život, kako smo vidjeli u proizvodnoj stvaralačkoj napetosti koja je ocrtana konstrukcijama „kulture“ i „čovjeka“ priroda ima samo ulogu „materijala“, ne nužno shvaćenog samo u fizikalnom pogledu, koji mora – bez posebnog upita o „cijeni“ poslužiti izgradnji čovjekova svijeta. Treba napomenuti da u tom misaonom aranžmanu ne postoji „prirodni svijet“, ili „svijet života“, budući da je svijet ono što čovjek proizvodi, njegov, mogli bismo literarno reći, duhovni arhipelag, isključivo mjesto duhovnog bivanja. U tom bivanju nema mjesta za „prirodu“, barem ne na način koji bi čovjeka obvezivao.

Ne čudi stoga da je Polić jedno poglavlje – sastavljeno od triju malo prije spomenutih radova – knjige *Činjenice i vrijednosti* naslovio „Povratak prirodi?“¹⁷, upravo ironizirajući samu mogućnost da bi ljudski život, dakle kao ono ranije opisano duhovno i kulturno bivstvo, uopće mogao imati neke veze s prirodnim određenjima, upravo suprotno, „priroda“ je „ono“ što čovjek „prerađuje“ da bi uistinu bio čovjekom. Ipak, suočen s činjenicom evidentnog uništavajućeg djelovanja čovjeka na prirodu, posebno imajući na umu zapadnjačke racionalističke konstrukcije (koje i sam zagovara!), Polić kazuje:

„Sve prijetnje okolišu s kojima smo suočeni danas bile su tu, iako u nerazvijenom obliku i manje uočljive, i jučer. One su u samoj biti čovjekova povijesnog postojanja (zapravo postajanja) i dokle god ih se tamo ne prepozna i dok im se u samoj toj biti ne nađe valjan odgovor one će se ostvarivati stihijski, sve brže nas približavajući ‘noći kada ćemo se udaviti u vlastitom izmetu’.”¹⁸

Nema dvojbe da čovjek štetno djeluje na život, kazuje Polić, također (pomalo problematično) Polić zagovara tezu – u sklopu raščlanjenja mišljenja onih koji zagovaraju tezu da se spomenuti štetni učinci događaju zato što čovjek ne poštuje prirodne zakone – da se čovjek zapravo i ne može podređivati prirodnim zakonima,

17 Polić, M. (2006), 89slj. U daljnjem tekstu navode Polićevih misli donosit ćemo prema ovoj publikaciji, uz navođenje poglavlja čiji su naslovi podudarni naslovima članaka.

18 Polić, M. (2006), 91., poglavlje „Ekohistorijski pristup problemu zaštite okoliša“. U posljednjem dijelu navoda Polić referira na poznate riječi poglavice Seattlea.

budući da bi to istovremeno značilo da „im se on podrediti ne mora.“¹⁹ *Treba* li se podrediti, dodaje Polić, to je sasvim drugo pitanje, no ako tako postavimo stvar, onda smo na području etike, a to pretpostavlja, zaključuje Polić, da je čovjek slobodno biće, dakle, da ne djeluje prirodno.²⁰ Ovdje smo, možda i ne htijući, došli do temeljnog problema ograničenja „klasične“ etike, koji ovdje ne možemo ocrtati.²¹ Vratimo se Polićevoj misli, temeljno čovjekovo povijesno određenje je ostvariti misao,²² i to se nastojanje događalo u svakom historijskom trenutku čovjekova postojanja. O tome Polić kazuje ovako:

„Povratak prirodi jednostavno nije moguć. Ne samo zato što bi on nužno značio povratak u najgori primitivizam, na što jedva da bi itko svjesno pristao, nego i zato što priroda jednostavno više i ne postoji.“²³

Ako ostavimo na stranu ovu uistinu dvojbenu tezu o nepostojanju prirode, usredotočimo se na drugi aspekt problema. Ovdje Polić upozorava na činjenicu da se problemi uništenja života, za koje on ne niječe da ne postoje, ne mogu riješiti u horizontu etike, nego prije u horizontu obrazovanja, a temeljna pretpostavka toga je ojačavanje intelektualnih kapaciteta, stvarajući pri tom tezu o nužnosti povezivanja različitih područja znanja, primjerice povezivanja područja povijesti i ekologije, što je nastojanje koje Polić naziva ekohistorijom. Dakle,

„da bi taj intelektualni potencijal uistinu mogao biti osnovom daljnjeg čovjekovog razvitka opće obrazovanje mora biti prožeto ekohistorijskim spoznajama koje će ljudima omogućiti da lakše i cjelovitije, pa dakako i odgovornije sagledaju ekološke posljedice svoga djelovanja.“²⁴

I dodaje,

„tek kad ljudi u potpunosti shvate ekološke posljedice onoga što su činili u prošlosti oni će biti spremni sagledati i moguće posljedice svoga sadašnjega djelovanja u budućnosti. Utoliko ekološku krizu zaista treba promatrati prvenstveno kao krizu obrazovanja.“²⁵

19 Polić, M. (2006), 93.

20 Polić, M. (2006).

21 Ukratko, tradicionalna etika bila je ograničena na odnos čovjeka i čovjeka, a temeljila se na konstrukcijama racionalnosti, reciprocnosti i komunitarnosti. U toj konstrukciji ništa izvan spomenutih određenja ne može biti „etičko“, pa ni odnos čovjeka prema prirodi. O problemima ograničenja etike usp. Čović, Ante (2011.), *Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika*, u: Čović, Ante i Radonić, Marija, *Bioetika i dijete. Moralne dileme u pedijatriji*, Zagreb, Pergamena i Hrvatsko društvo za preventivnu i socijalnu pedijatriju, 2011, 11-24., te Tugendacht, Ernest (2003), *Predavanja o etici*, Zagreb, Jesenski i Turk.

22 Polić, M. (2006), 95.

23 Polić, M. (2006), 99.

24 Polić, M. (2006), 101. Kurziv u izvorniku.

25 Polić, M. (2006).

No, iako nije posve jasno kako će „samo“ znanje o mogućim štetnim učincima zaustaviti konkretno djelovanje koje može dovesti do štetnih posljedica, ako sebe kao aktere tog „znanja“ doživljavamo kao „nešto“ potpuno različito od onog na što utječemo, konkretno na život u cjelini, svakako je potrebno istaknuti dva uistinu značajna određenja ovih Polićevih promišljanja, prvo je dijagnoza krize uništenja okoliša kao problema obrazovanja, a drugo ukazivanje na potrebu povezivanja različitih područja znanja. Ili, Polićevim riječima,

„Suočivši se pak konačno s neugodnim i neizbježnim problemom, ljudi su skloni reagirati regresivno, naivno vjerujući da je moguć povratak u svijet u kojem tih problema nije bilo. No takav je povratak nemoguć i stoga je takvo vjerovanje opasno. Razborito djelovanje zahtijeva dakle kritičko promišljanje svega što je dovelo do postojećeg stanja. Bez ekohistorije to je međutim nemoguće.“²⁶

Dvije stvari ovdje treba posebno istaknuti, a vezane su uz Polićevo daljnje promišljanje problema. Prvo je razumijevanje ekologije kao upravo transdisciplinarnog područja znanstvenog znanja, a ne primarno kao discipline biologije,²⁷ i drugo, upravo je povijesno mišljenje²⁸ – kao model osmišljenog ključa izgradnje humane budućnosti, dakle onoga što neće reducirati čovjeka na prijašnje faze razvoja (povratak na puko „prirodno“), a istovremeno će omogućiti daljnju izgradnju duhom i kulturom određenih potencijala čovječanstva – snaga koja može umanjiti nedvojbenu štetni utjecaj čovjeka na život u cjelini, pa tako opasnost po čovjeka samog. Pitajući se kakvo je obrazovanje primjereno budućnosti, Polić zaključuje sljedeće:

„Nije dakle dovoljno djecu poučavati na satima biologije ili zemljopisa samo o trenutnom stanju okoliša i eventualnim opasnostima koje otuda prijete, već je za bitno razumijevanje problema potrebno da djeca i odrasli nauče povijesno misliti o sebi u okolišu kako bi stekli svijest o tome da svaka njihova djelatnost ostavlja traga u okolišu čak i kada se posljedice ne mogu uočiti odmah i neposredno.“²⁹

Ovim promišljanjima Polić je ocrtao smjerove oblikovanja *integriranog* pristupa obrazovanju. Svakako je dobro navesti još jednu dimenziju, onu koja se u raspravama

26 Polić, M. (2006), 104., poglavlje: „Vrijeme je za ekohistoriju. Povijesni pristup ekologiji i ekološkom obrazovanju“.

27 O problemu određenja karaktera ekologije treba reći sljedeće, naime, Polić zagovara tezu da je ekologija znanost, no ne (samo i jedino!) kao dio biologije, nego kao šire područje znanja koje istražuje (no ne i vrijednosno normira) čovjekov odnos prema okolišu. Budući da svaki odnos ima povijest, nužno je, zagovara Polić, promatrati odnos čovjeka prema okolišu u vremenu, čime rasprava o okolišu dobiva povijesnu dimenziju, a rasprava o povijesti ekološku. Sve ovo nužno je unijeti u obrazovni sustav. Polić, M. (2006), 116slj., poglavlje: „Mogućnost i potreba povezivanja prirodoslovnih u društveno-humanističkih nastavnih predmeta na primjeru ekologije“.

28 Vrlo su zanimljive „Ekohistorijske pouke za prevladavanje ekološke krize“ koje autor donosi. Polić, M. (2006), 113-114.

29 Polić, M. (2006), 115., poglavlje: „Vrijeme je za ekohistoriju. Povijesni pristup ekologiji i ekološkom obrazovanju“.

često zaboravlja, a to je da je nastava živi proces u kojemu sudjeluju ljudi. Ili, kako Polić kaže,

„Konačno već i sama suradnja nastavnika različitih nastavnih predmeta poticaj je učenicima da stečena znanja povezuju, a ne da ih drže u posebnim misaonim pretincima. Čak i eventualne umjerene rasprave među nastavnicima mogu učenicima biti poticaj za kritičko mišljenje.”³⁰

5. Bioetički aspekti Polićevih promišljanja

U ovom radu nastojali smo prikazati promišljanja hrvatskog filozofa Milana Polića o problemu: zahvatili smo u široki sklop problema, ocrtajmo ga ovako: odgoj i obrazovanje³¹ – kultura – odnos prema životu – ekohistorija – integralno obrazovanje – i, makar neizravno, potreba promjene društvenih odnosa. Sada nam je zadaća, prije davanja zaključka našim promišljanjima, promotriti izrečene sadržaje iz bioetičkog kuta, riječju, iz kuta integrativne bioetike, dakle iz okrilja pluriperspektivnog područja znanja, koje nastoji oko promjene odnosa prema životu kao cjelini bivanja. Kako smo vidjeli, Polić se u misaonom pogledu oslanja na antropocentrične konstrukcije koje – u krajnjoj konsekvenci – produbljuje do zaključka da priroda i ne postoji, osim u djelovanju čovjeka. Ova pozicija je temelj zapadnjačkog načina mišljenja, dakle onog racionalističkog, numeričkog, operativnog, instrumentalnog i performativnog bivstva koje je, uostalom, uzrokovalo uništenje života i koje u svojim nastojanjima postaje sve veća prijetnja postojanju cjeline života, kulturi kao ljudskom duhovnom fenomenu koji se pokazuje u brojnim obrascima, pa i postojanju čovjeka, kao ljudskog bića, i čovječanstva kao cjeline ljudskog bivstvovanja, barem kako ih do sada poznajemo. Proteklih nekoliko desetljeća učinjeni su veliki naponi da se pronikne u bit tog sklopa, da se pokuša razumjeti njegova polazišta i eventualno ukazati na moguće vrlo štetne negativne konsekvence koje donosi. Umnogome ta su se nastojanja okupila pod imenom bioetike. S tog gledišta bioetička čitanja Polićevih tekstova, dakako ne svih, nego onih obuhvaćenih ovim radom, ukazuju na stajališta koje ne korespondiraju s mogućnostima budućnosti postojanja čovjeka kako je vidi bioetika.

S druge pak strane, što je za naše promišljanje odista značajno, nema dvojbe da u Polićevim tekstovima nalazimo snažnu kritičku misao, sposobnost dohvaćanja problema promišljanja u dubini same biti tog problema, primjerice probleme

30 Polić, M. (2006), 123., poglavlje „Mogućnost i potreba povezivanja prirodoslovnih u društveno-humanističkih nastavnih predmeta na primjeru ekologije“.

31 U ovom radu nismo u mogućnosti tematizirati fenomen bioetičke edukacije, iako svjesni smo, to je uistinu potrebno. U tom pogledu upućujemo na relevantno djelo: Gosić, Nada (2005.), *Bioetička edukacija*, Zagreb: Pergamena.

obrazovanja i kulture, Polić je secirao zavidnom intelektualnom snagom, a rezultate tog procesa mišljenja ostavio u nasljeđe pa ih i mi možemo koristiti kao temelj naših promišljanja. Nadalje, u Polićevoj misli, uistinu vidimo sintetičku snagu, i to ponajprije u povezivanju različitih područja znanja, na što smo nastojali ukazati i ovim radom, te usmjeravanjem na živu interakciju pojedinih područja znanja. Sve ovo, ako bismo dosljedno prihvatili Polićevu misao, okrenuto je djelovanju. Činjenica zapadnjačkog mišljenja (zapravo, jedna od njegovih „dimenzija“) da znanje ne postoji radi sebe sama, a istu je baštinio i Polić, nego da ono svoju snagu i značaj mora doživjeti u primjeni, što su sve sadržaji koje nalazimo i u Polićevim promišljanjima, ukazuje na bioetički relevantnu dimenziju znanja radi djelovanja. Ovo posljednje posebno se snažno reflektira u Polićevim nastojanjima, a promišljanje o njima ćemo oblikovati u pitanje: kako je moguće učiniti promjenu u sustavu obrazovanja, koja bi rezultirala promjenom u društvenim akterima? Odgovor na ovo pitanje donijet ćemo u zaključku rada.

Potrebno nam se prije toga osvrnuti na koncept ekohistorije koji smo nastojali prikazali u dva oblika, jednom kako je to vidio Polić, i u drugom kako to vide akteri povijesne znanosti. Naime, ekohistorija je historiografska studija odnosa čovjeka prema okolišu, konkretno metodološki konzistentno, empirijski utemeljeno, i logički postojao proučavanje različitih konkretnih situacija čovjekova utjecaja na okoliš, ili bolje, zapis o transformacijama prirode u okoliš počevši od paleolitskih vremena do kasnih momenata znanstveno-tehničke civilizacije. Milan Polić je ekohistoriju zamišljao drugačije, kao mjesto susretišta različitih područja znanja, različitih znanstvenih disciplina i različitih sklopova svjetonazora. Prema uvidu u tekstove o kojima je bilo riječi i u ovom radu taj je pojam Polić sam iskovao i dao mu je rečeno značenje. Nedvojbeno, to je značajan prinos promišljanju problema obrazovanja i potrebe za integralnim pristupom nekim temama u obrazovnim programima. Isto tako, u toj stvari riječ je o kritici zapadnjačkih misaonih sustava koji su izvorište destruktivnog čovjekova djelovanja na prirodu i život u cjelini. Kako smo vidjeli, Polić nije imao snage, budući da se držao antropocentričkih konstrukcija, izvesti svoje pozicije do kraja, ali je nedvojbeno da je otvorio put raspravi o značaju i kapacitetima obrazovnog sustava. Posao promišljanja ovih problema iz bioetičkog kuta tek je pred nama.

Zaključak

Vratimo se pitanju kako je moguće učiniti promjenu u sustavu obrazovanja, koja bi rezultirala promjenom u društvenim akterima? Upravo su dosezi odgovora na ovo pitanje sadržaj onoga što smo nastojali promisliti u ovom radu. Nema dvojbe da obrazovni sustav „pati“ od brojnih „oboljenja“, poput zastarjelosti sadržaja poučavanja, inertnih mehanizama prijenosa znanja, autoritarnih konstrukcija na kojima počiva ili pak nedostatne osjetljivosti na postojanje svih sfera života. Na brojne ove nedostatnosti upozorio je i Milan Polić, kako u cjelini svog korpusa, tako i u radovima koji su bili predmetom naših promišljanja danih u ovom radu. Ponovimo, u ovom radu htjeli smo, s jedne strane ponovo promisliti Polićeve dosege o problematici obrazovanja, a s druge, ocrtati početnu točku za promišljanje potrebe za unošenjem bioetičkih sadržaja u obrazovne programe, posebno obrazovne programe učiteljskih i odgojiteljskih studija. Ove pozicije dodiruju se i razilaze baš u Polićevu mišljenju. Kako smo vidjeli, Polićeva misao izrazito je antropocentrička, k tome, Polić uklanja svako značenje postojanja života, izvan fenomena života čovjeka. Nedvojbeno, ovo je značajan bioetički problem. S pak druge strane, Polić uočava probleme uništenja okoliša i ispravo detektira njihove izvore, konkretno djelovanje čovjeka, ili sasvim konkretno način djelovanja utemeljen u zapadnjačkim misaonim konstrukcijama, a upravo to je središnje bioetičko pitanje.

Ponovimo, ovim smo radom htjeli pridonijeti raspravi o filozofiji odgoja, posebno promišljajući sadržaje i probleme filozofije odgoja kako je to učinio hrvatski filozof Milan Polić. To smo učinili kritičkim promišljanjem sadržaja Polićevih uvida, posebno s vidika današnjih zahtjeva akademskog obrazovanja. Ovime smo osvijetlili sklop bioetičkih problema, a kako je bioetika, osim što je akademsko područje znanja, ujedno i društveni pokret, konkretno, nastojali smo ukazati da su potrebne promijene okolnosti i dosega djelovanja ljudskog života s namjerom da bude manje destruktivan po život u cjelini. Način kako ljudi djeluju uvjetovan je pogledom na svijet i razumijevanjem vlastite uloge u tom svijetu, osim ekonomskim i socijalnim modelima, a ova određenja su, kako smo nastojali pokazati, najviše izgrađena modelima odgoja i obrazovanja. U tom pogledu Polićeva misao pokazala nam se kao iznimno zahvalna platforma za ponovo proučavanje konstrukcija obrazovnog sustava i njihovu kritiku. Iako je, vidjeli smo, Polićeva misao u mnogome antropocentrički ograničavajuća, upućuje, makar neizravno, na potrebe „bioetičkog načina mišljenja“ i unošenja takovog mišljenja u strukture akademskog obrazovanja, posebno u programe učiteljskih i odgojiteljskih studija. I u ovoj stvari Polićeva misao može biti od pomoći.

Pokušajmo sada dati zaključnu misao ovog rada, i to kao odgovor na pitanje postavljeno na početku ovog odjeljka. Samo obrazovanje, naše je duboko uvjerenje

između ostaloga nadahnuto i Polićevom mišlju, ima snagu promjene društvenih odnosa, pa tako i odnosa čovjeka, kao pojedinca i kao dijela planetarne zajednice ljudi, prema cjelini života.³² Čovječanstvo³³ je u svojoj povijesti prikupilo uistinu imponantna znanja koja mu omogućuju preživljavanje, komotan i siguran život, obilje komunikacijskih mogućnosti, planetarnu mobilnost i stvaralačku dokolicu, vrijeme je da kao cjelina bivanja počnemo misliti i o drugim oblicima života, njihovoj važnosti i potrebnostima, kao i o životu u cjelini. Polić nam je u svojim filozofijskim promišljanjima da integrativni pristup obrazovanju, potreba povezanog promišljanja i poučavanja nekih tema, te istovremeno, i potreba za suradnjom nastavnika u svim razinama obrazovnog sustava, nešto što može biti temelj za izgradnju ne samo humanijeg društva, na čemu je intenzivno djelovao, dao niz misaonih i metodoloških smjernica i temelj ljudske zajednice koja ima odgovorni odnos očuvanja cjeline života, što je bioetički model mišljenja koji smo nastojali, nadamo se uspješno, pronaći i protumačiti – uza sva ograničenja samog predmeta promišljanja – i u ovom radu.

Kao putokaz za daljnje promišljanje ovih tema mogu nam poslužiti upravo Polićeve riječi:

„Među svim svojstvima po kojima se čovjek bitno razlikuje od drugih bića posebno mjesto svakako pripada *odgojivosti*. Upravo ga odgojivost čini jedinim istinskim društvenim bićem – bićem koje svoju bit, kulturu i svrhu vlastite egzistencije, ne zadobiva već samim rođenjem, već tek životom i *odgojem* u zajednici. Mogućnost i potreba djeteta za ljudskom komunikacijom, tj. da bude odgojeno, čine ga otvorenim povijesnom pamćenju i promjenama. Čine ga otvorenim kako za prošlost, tako i za budućnost.“³⁴

Možemo slijedeći Polićevu misao kazati da čovjekova budućnost, kako kao pojedinca, tako i kao ljudske zajednice, riječju čovječanstva, ovisi o primjerenom odnosu prema životu kao dragocjenoj cjelini bivanja i da promišljanje ovih egzistencijalnih situacija mora postati dio obrazovanja. Upravo, vjerujemo, o tome ovisi budućnost čovječanstva. Ovdje naše promišljanje završava i istovremeno počinje promišljanje odnosa bioetike i obrazovanja.

32 O ovome svakako usp. Zagorac, Ivana (2018.), *Bioetički senzibilitet*, Zagreb: Pergamena – Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

33 Razumije se, svjesni smo da je ovo primarno ekonomska odredba koja nažalost ne vrijedi za sve pripadnike ljudskog roda, upravo suprotno, vrijedi – iako u najvećoj snazi – samo za dio čovječanstva. Onaj ekonomski razvijen i materijalno siguran.

34 Polić, M. (2006.), 46.

Napomena

Rad je nastao na temelju izlaganja „Problem ekohistorije u misli Milana Polića“ koje je održano na simpoziju „Bioetika i izazovi suvremenog odgoja i obrazovanja“, koji se odvijao u okrilju međunarodne znanstvene i umjetničke konferencije „Suvremene teme u odgoju i obrazovanju STOO“, koja se u povodu stote godišnjice postojanja održala na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, od 17. do 19. studenoga 2019. Izlaganje i rad dio su rezultata istraživanja prevedenih u okviru manjeg projekta (potpore istraživanja) „Misao Milana Polića – preliminarna istraživanja“, na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u ak. god. 2019./20.; voditelj istraživanja je izv. prof. dr. sc. Tomislav Krznar, a istraživanje financira Sveučilište u Zagrebu.

Bibliografija

- Bekavac Basić, Ivan /ur./ (1995), *Dani Frane Petriša. Platon – Platonizam – Petriš. Ekologija*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo (programska knjižica skupa).
- Bekavac, Basić, Ivan /ur./ (1998), *Dani Frane Petriša. Glavna tema: Izazovi bioetike. Stalna tema: Petrić – platonizam – Petriš* Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo (programska knjižica skupa).
- Čović, Ante (2011), Pojmovna razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika, u: Čović, Ante i Radonić, Marija, *Bioetika i dijete. Moralne dileme u pedijatriji*, Zagreb: Pergamena i Hrvatsko društvo za preventivnu i socijalnu pedijatriju, 11-24.
- Delort, Robert – Walter, François (2002), *Povijest europskog okoliša*, Zagreb: Barbat – Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja.
- Eterović, Igor (2017), *Kant i bioetika*, Zagreb: Pergamena – Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Gosić, Nada (2005), *Bioetička edukacija*, Zagreb: Pergamena.
- Kant, Immanuel (1984), *Kritika čistoga uma*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Krznar, Tomislav (2008), Čovjek i okoliš u socijalnom kontekstu. Prilog socijalno-ekološkom istraživanju, *Ekonomika i ekohistorija*, 4 (2008) 4, 134-150.
- Krznar, Tomislav (2008), Prilog istraživanju čovjeka i okoliša u vremenu, *Socijalna ekologija* 17 (2), 133-148.
- Krznar, Tomislav (2019), O toleranciji: Vuk-Pavlović – Popper – Polić, u: Alić, Sead: *Na Sjeveru s Pavlom Vuk-Pavlovićem*, Zagreb: Sveučilište Sjever i Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, 41-59.
- Krznar, Tomislav (2020), (Ne)mogućnosti emancipacije. Promišljanja društvenih uvjeta konstrukcija spolnosti u djelu hrvatskog filozofa Milana Polića, *Nova prisutnost*, (prihvaćeno za objavljivanje).
- Ljubimir, Davor (2010), *Kantova četiri pitanja*, Zagreb: Demetra.
- Polić, Milan (1996), Ekohistorijski pristup problemu zaštite okoliša, *Društvena istraživanja* 5 (2) 22, 457-471.
- Polić, Milan (1996), Vrijeme je za ekohistoriju, *Zbornik radova: Očuvajmo Zemlju zajedno*, Čakovec: Dječji centar – Čakovec, Filozofski fakultet – Pedagogijske znanosti Zagreb, Odsjek Čakovec, Zrinski d.d., 9-19.
- Polić, Milan (2001), *Čovjek – odgoj – svijet. Mala filozofijskooodgojna razložba*, Zagreb: Radionice Polić.
- Polić, Milan (2001), Mogućnost i potreba povezivanja prirodoslovnih i društveno-humanističkih nastavnih predmeta na primjeru ekologije, *Metodički ogledi*, 8 (2) 14, 93-105.

- Polić, Milan (2006), *Činjenice i vrijednosti*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Polić, Milan (2010), *Kultura kao sudbina*, u: Skledar, Nikola – Zagorac, Ivana (ur.): *Čovjek i kultura*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Roksandić, Drago (2005), Na kraju prvog broja: Čemu 'Eko-Eko'? *Ekonomska i ekohistorija*, 1 (1), 147-149.
- Tugendaht, Ernest (2003), *Predavanja o etici*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Veljak, Lino (2015), In memoriam: Milan Polić (1946.-2015.) *Napredak* 156 (1-2/2015), 219-220.
- Zagorac, Ivana (2018), *Bioetički senzibilitet*, Zagreb: Pergamena – Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

The problem of ecohistory in the thinking of Milan Polić

SUMMARY

With this paper, we would like to connect several dimensions of the discussion on the relationship between bioethics and education. First, we would like to open a discussion on the philosophy of education, especially considering the contents and problems of the philosophy of education as the Croatian philosopher Milan Polić (1946-2015) considered it. Secondly, we would like to shed light on a set of bioethical problems, especially from the perspective of education, since bioethics is not only an academic field of knowledge but also a social movement. In that matter, it is a concrete, mental, and life effort to change circumstances and reach human life, that is the life as a whole. That, by definition, includes the problems of education. Third, we would like to re-outline the need to introduce bioethical content, and we could say the “bioethical way of thinking”, into the structures of academic education, especially in the programs of teacher education. In this matter, too, Polić’s thought can be helpful. Although, as we try to show in this paper, Milan Polić maintains strong beliefs in anthropocentric constructions and their real application in life, especially from the standpoint of his critique of educational systems, his thought can be a significant stimulus for bioethical considerations as a whole, which can be seen, among other things, in the ingenious use of the concept of ecohistory.

Keywords: Milan Polić, philosophy of education, bioethics, ecohistory, education.